

కావ్య సంగ్రహము

గ్రంథకర్త:

కందుకూరి వీరేశలింగము పంతులు

ప్రకాశకులు:

హితకారిణీ సమాజము

రాజమహేంద్రవరము

1951

కీర్తి శేషులైన రావుబహద్దూరు

కందుకూరి వీరేశలింగం పంతులుగారి

(గంథములు)

ప్రహసనములు

మొదటి సంపుటము.

- 1 అపూర్వబ్రహ్మచర్యప్రహసనం
- 2 విచిత్రవినాహ ప్రహసనము
- 3 మహాబధిర ప్రహసనము
- 4 పునర్మరణ ప్రహసనము
- 5 బలాత్కారగానవినోదప్రహస||
- 6 కలహప్రియా ప్రహసనము
- 7 మహామహోపాధ్యాయప్రహస||
- 8 యోగనిద్రా ప్రహసనము
- 9 మహాపంచక ప్రహసనము
- 10 అనహాయశూర ప్రహసనము
- 11 కలిపురుషశనైశ్చర విలాసము
- 12 వేశ్యాప్రియా ప్రహసనము
- 13 కౌతుకవర్ధి
- 14 వినోదతరంగిణి
- 15 హాస్యసంజీవి మొదటి భాగము
- 16 „ రెండవ భాగము
- 17 „ మూడవభాగము

నాటకములు

రెండవ సంపుటము.

- 1 బ్రాహ్మనివాహము
- 2 వ్యవహార ధర్మబోధిని
- 3 తిర్యగ్వీధ్వస్యహాసభ
(మూషికాసుర విజయం)

రెండవ సంపుటము.

- 4 మహారణ్య పురాధిపత్యము
- 5 ప్రహ్లాద నాటకము
- 6 సత్యహరిశ్చంద్ర నాటకము
- 7 దక్షిణ గోగ్రహణము
- 8 వివేక దీపిక
- భాషాంతరీకృత నాటకములు

మూడవ సంపుటము.

- 1 చమత్కార రత్నావళి
- 2 రాగమంజరి
- 3 కళ్యాణకల్పవల్లి
- 4 అభిజ్ఞాన శాకుంతలము
- 5 రత్నావళి
- 6 మాళవికాగ్ని మిత్రము
- 7 ప్రబోధచంద్రోదయము
- 8 వినీనువర్తక చరిత్ర

వచన ప్రబంధములు

పద్యకావ్యములు

నాల్గవ సంపుటము.

- 1 సత్యరాజాపూర్వదేశ
యాత్రలు మొదటి భా||
- 2 „ రెండవ భా||
- 3 రాజశేఖర చరిత్రము
- 4 శుద్ధాంధ్ర నిరోధ్య నిర్వచనం
నైషధ

తా వ్య సంగ్రహ ము

గ్రంథకర్త:

కందుకూరి వీరేశలింగము పంతులు

ప్రకాశకులు:

హితకారిణీ సమాజము

రాజమహేంద్రవరము

1951

కావ్య సం గ్ర హ ము

కావ్య సంగ్రహము

౧. దోషరహితములును, గుణసహితములును, భావాదియైకములును, అలంకారసంయుతములును, అగు వాక్యార్థసముదాయము కావ్య మనబడును. ఈకావ్యలక్ష్మికి శబ్దార్థములు శరీర మనియు, అలంకారములు సోమ్యులనియు, మాధుర్యాదులు గుణములనియు, వృత్తులు వ్యాపారములనియు, పూర్వకపులు వర్ణించియున్నారు. ఉత్తమకావ్యములు, మధ్యమకావ్యములు, అధమకావ్యములు, అని కావ్యములు మూడువిధములు. ధ్వని ప్రధానమయినది యుత్తమ కావ్యము; ధ్వని అప్రధానమయినది మధ్యమకావ్యము. దీనిని గుణీకృత ప్యంగ్య మనియుఁ జెప్పుదురు; ధ్వని యన్యుటమైనది అధమకావ్యము. దీనిని చిత్ర మనియుఁ జెప్పుదురు.

౨. మహాకావ్యములనియు, ఉపకావ్యములనియు, కావ్యములు మరల రెండువిధములు. పట్టణము, నది, పర్వతము, ఋతువులు, సూర్యుడు, చంద్రుడు, సరస్సు, వనము, మధువు, సంభోగము, విరహము, విపాహము, పుత్రజన్మము, నీతి, యాత్ర, యుద్ధము, జూదము, రాజు, అను అష్టాదశవర్ణనలుగలది మహాకావ్యము. వీనిలోఁ గొన్నివర్ణనలు లేనిది ఉపకావ్యము.

౩. ఇతిహాసములు, పురాణములు, ప్రబంధములు మొదలయినవి కావ్యములలో భేదములు. పారంపర్యముగా వచ్చు పూర్వచరిత్రములమూలమున జనులకు నీతిని తెలివిని బోధించు గ్రంథము లీతిహాసములు; వేదములకు ప్యాఖ్యానప్రాయము లయి సర్గము ప్రతిసర్గము, వంశము, మన్వంతరములు, వంశానుచరితము, అను

పంచలక్షణములు గల వ్యాసప్రీక్షములైన కథలు పురాణములు; కొంచెము సత్యముతోఁగూడిన కల్పనాకథలు ప్రబంధములు.

శబ్దార్థములు.

(౧) శబ్దములు వాచకములు, లక్షకములు, వ్యంజకములు, అని మూడువిధములు. వానియర్థములు వరుసగా, వాచ్యము, లక్ష్యము, వ్యంగ్యము, అనఁబడును. శబ్దపృథ్వులనఁగా శబ్దార్థ సంబంధములు క్రమముగా, అభిధ, లక్షణ, వ్యంజన, అనఁబడును.

(౧) అభిధ — సంకేతికము లయిన వదార్థముల సంబంధ మభిధ యనఁబడును. ఇది యోగమనియు, రూఢి యనియు, రెండు విధములు. అవయవార్థ సంబంధముగలది యోగము. — జలజము. అవయవార్థ సంబంధము లేనిది రూఢి:—కులము.

(౨) లక్షణ—వాచ్యార్థము పొసఁగనియెడల దానిసంబంధము గల యర్థమును దెచ్చుకొనుట లక్షణ యనఁబడును. ఇది జహల్లక్షణ యనియు, అజహల్లక్షణ యనియు ద్వివిధము. వాచ్యార్థమునువిడుచు నది జహల్లక్షణ.—జగములు నంతసిల్లె. వాచ్యార్థమును విడువనిది యజహల్లక్షణ:— గోదండవంక్తులు ముందు నడిచెను.

(౩) వ్యంజన—పదము లన్వయించి ధ్వనిచే విలక్షణ మైన యర్థాంతరము కలుగుచుండుట వ్యంజన. ఇది శబ్దశక్తిమూలవ్యంజన యనియు, అర్థశక్తిమూలవ్యంజన యనియు ద్వివిధము. కేవల శబ్ద శక్తిచేత నర్థాంతరము కలిగినయెడల శబ్దశక్తిమూలవ్యంజన.— నీచేతి కత్తిని దారసించిన శత్రువుల కనిమిషభావంబు చేకూఱును. అర్థశక్తిచేతనే యర్థాంతరము కలిగినయెడల అర్థశక్తిమూలవ్యంజన.— నీదానగుణమును జూచి మేఘము వెలవెలఁబొలును.

దోషములు.

౧. పదదోషములు, వాక్యదోషములు, అర్థదోషములు, అని దోషములు మూడువిధములు.

౨. పదదోషములు.—అపుష్టార్థము, నిరర్థకము, గ్రామ్యము, క్లిష్టము, పరుషము, మొదలైనవి.

(౧) ప్రకృతోపయోగము లేనిపదము అపుష్టార్థము.— రాముడు వింశత్యర్థ కంఠుని జంపెను.

(౨) పాదపూరణము నిమిత్తమే వేసినపదము నిరర్థకము.— రాముఁ డొగిజంపె రావణు రహి చెలంగ.

(౩) పామగులు మాటాడునది గ్రామ్యము.— ఆడు వస్తాడు.

(౪) దూర్భాగము క్లిష్టము.—పద్మారి జనకపుత్రీ రమణకుమార తాపము.

(౫) శ్రుతికట్టువైనది పరుషము. — కుద్ధేష్టాధవమూర్ఖధృతా ర్థోడ్వధివతిని గొల్తు.

౩. వాక్యదోషములు—అక్రమము, పునరుక్తి, వ్యాకీర్ణము, ఛందోభంగము, భిన్నలింగము, మొదలైనవి.

(౧) పదములవరుస తప్పియుండుట యక్రమము.— నీకీర్తిని వ్రతాపమును దినకరుఁడును హిమకరుఁడును పోలుదురు.

(౨) పదమునుగాని యర్థమునుగాని మరలఁ జెప్పుట పునరుక్తి.— వెన్నుఁడు విస్లుఁడు వచ్చె నరుదెంచె.

(౩) భౌతికర మైన యన్యాయముకలుగుట వ్యాకీర్ణము. — ఓకాంతా! పెట్టు తిలకమును గొప్పున ముడుపు పూవులను.

(౪) గణాదులుతప్పిన ఛందోభంగము.— క॥ కుందరదన కను భామలు । విండ్లవలె మనోహరంబు లయ్యెను జూడన్.

(గీ) స్త్రీని పురుషునితోఁ గాని పురుషుని స్త్రీతోఁ గాని పోల్చుట భిన్నలింగము. — ఆనుందరి చంద్రునివలె నున్నది.

౪. అర్థదోషములు. — హీనోపమ, అధిగోపమ, పరుషము, నిరలంకృతి, విరుద్ధము, మొదలైనవి.

(౧) ఘనుని హీనునితోఁ బోల్చిన హీనోపమ. — ఇతఁడు కుక్కవలె మంచివిశ్వాసము కలవాఁడు.

(౨) అల్పుని నధికునితోఁ బోల్చిన నధిగోపమ. — ఆపేను శివునివలెనే పుట్టెను బట్టెను.

(౩) అర్థము చెవి కనవ్యాముగానుండినయెడల పరుషము — నీరూపమునకు మంటలోఁబడ్డమస్కఘఁడు సమానుఁడు.

(౪) ఉన్నసంగతితప్ప మఱియొకయందము లేనిచో నిరలంకృతి. — ఆరాజు బాహుయుగళయుతుఁడు.

(గీ) దేశకాలాదివిరోధముగా నుండుట విరుద్ధము. — తుమ్మెద సంపెంగపువ్వులోని తేనె యానుచున్నది.

గుణములు.

౧. శ్లేషము, ప్రసాదము, మాధుర్యము, సౌకుమార్యము, నమత, అర్థవ్యక్తి, ఔచిత్యము, కాంతి, ఓజము, సమాధి, అను పదియు గుణములు.

(౧) సంధి గలిసినపదము లొకపదము రీతిగా మనోహరముగా నుండుట శ్లేషము. — ఆలావణ్యం బగణ్య మావీర్యం బనిర్వాచ్యము.

(౨) ప్రసిద్ధపదములతో నింపుగాఁ జెప్పుట ప్రసాదము. — ఆరాజు యాచకజనులకు ముంగొంగుబంగారము,

(3) సరసము లగు వాక్యములు వేరువేరుగా వరుసగా నున్నచో మాధుర్యము. — అర్జునుడు యంత్రమత్స్యమును వేయగా దాడక రానులును వెనుకకుఁబాటి, గడ్డికటిచి, వేషమునుమార్చి, కలుగుదూరి, అడవులచేరి, సిగ్గునడి, భారమునహించి, విషముగ్రహించి, నంగి, నదులీది, నీటమునిగి, నిలువుగ్రుడ్డుపడి, తిరిగెను.

(౪) పూర్ణ బిందుపూర్వకము లైన యక్షరములతో నింపుగా నుండుట సౌకుమార్యము. — చెందోపవినుక్రందుగ విషబిందువులు చింద నుందరి డెందమునఁ గుండు చెందెను.

(౫) అర్థరీతిచేత నాలుగుపాదములు నొక్కరీతిగా నుండుట సమత —

సీ. శరవేగములు లేవె చలయంత్రపాతీనం.

పాలనక్రియకు నేర్పడవుగాక

చాతుర్యములు లేవె శారదాభాండార

చోరకారశ్రీకిఁ జొరవుగాక

వితరణంబులు లేవె వివిధయాచకవృషా

లకకంఠదఘ్నము ల్లావుగాక

సామర్థ్యములు లేవె సరిదస్యవథయాన

శాసనప్రాధికిఁ జనవుగాక.

(౬) అర్థము చిక్కులేక స్పష్టముగానుండుట యర్థవ్యక్తి. — నీకీర్తి లోకములోని యేనుఁగులనన్నిటిని నిండునియేనుఁగుతో సమానము లగునట్లుగా చేసినది.

(౭) కొన్ని సంయుక్తక్షరములతోఁ గూడుకొనుచునచ్చినచో నాదార్యము. — అతని కీర్తికాంత బ్రహ్మాండనాట్యరంగమున వర్తించి నిత్యనర్తనము చేయును.

(౮) కొన్ని వర్ణముల సముదాయ మింపుగా మరల మరల వచ్చుట కాంతి—వలజ్జేని నిండుకల్వలజ్జేని నాతఁడు సోయగంబున మించును.

(౯) ఇంపైన సమానములతో నిండియుండుట యోజము. — ఆరాజమార్తాండుని శుభ్రయశము హీరహార సీహార డిండిరమందార కర్పూరమనోహరం బయి యున్నది.

(౧౦) ఒకదానిగుణమును వేటొకదానికి రమ్యముగాఁ గూర్చుట సమాధి. — ఓరాజా! దానకన్య బలిచక్రవర్తిచేత నడుగు లిడనేర్చి, కర్ణునిచేఁ గంచుకము ధరింపనేర్చి, కామధేనువు చన్నఁబాల బెరిగి, నీకరగ్రహణము చేసినది.

భా వ ము లు.

౧. స్థాయిభావములు, విభావములు, అనుభావములు, సాత్విక భావములు, సంచారిభావములు, అని భావములు అయిదువిధములు కలవి.

(౧) స్థాయిభావములు:— శృంగారాదినవరసములకును కారణములయి నడుమ సంచారిభావము లెన్నివచ్చినను తామునూత్రము విడువకుండునవి తొమ్మిదియు స్థాయిభావము లనఁబడును. అందు రతి శృంగారరసమునకును, హాసము హాస్యరసమునకును, శోకము కరుణారసమునకును, ఉత్సాహము వీరరసమునకును, భయము భయోపకరసమునకును, జగుప్స బీభత్సరసమునకును, రోషము రౌద్రరసమునకును, విస్మయ మద్భుతరసమునకును, శమము శాంతిరసమునకును, కారణములు. పురుషులకును స్త్రీలకును సంభోగవిషయ మయిన

యభిలాష రతి; క్రూరములుకాని యాకారవికారచేష్టలు చూచి నప్పుడు పుట్టుమనోవికాసము హాసము; ప్రియజనవిరహముచే మనస్సులోఁబుట్టుదుఃఖము శోకము; లోకోత్తరకార్యములను జేయఁగోరి చేసెడు ప్రయత్నముత్సాహము; క్రూరాకారాదులను జూచినప్పుడు మనస్సులోఁ బుట్టుభీతి భయము; నెత్తురు, మాంసము మొదలయిన వానిని జూచుటవలనఁ గలిగెడి యనవ్యత జగుప్ప; క్రూరులు దుష్ట కార్యములను జేసినప్పుడు పుట్టడుక్రోధము రోషము; అపూర్వవస్తువులను జూచినప్పుడు మనస్సులోఁ బుట్టు ప్రమోదము విస్మయము; వైరాగ్యదులచేత మనస్సు నిశ్చలత వహించుట శమము.

(౨) విభావములు:— స్థాయిభావములకుఁ గారణములయినవి విభావము లనఁబడును. ఆలంబనవిభావము, ఉద్దీపనవిభావము, అని విభావము ద్వివిధము. స్థాయిభావమునకు సమవాయికారణ మయిన దనఁగా పుట్టుట కాశ్రయ మయిన చాలంబనవిభావము. రతికి నాయికా నాయకు లాలంబనవిభావము; ఉత్సాహమున కాలంబనము పీరుడు; శోకమున కిష్టవస్తువును బోఁగొట్టుకొన్నవాడు. ఓం. స్థాయిభావమున కుద్దీపనకారణ ముద్దీపనవిభావము. అది యాలంబన విభావముయొక్క గుణము, చేష్ట, అలంకారము, తటస్థము, అని చతుర్విధములు గలది. శృంగారమున కాలంబనగుణము రూపకావనాదులు; ఆలంబనచేష్ట హావభావాదులు; ఆలంబనాలంకారము హారనూపురాదులు; తటస్థములు మలయమారుతకోకిలాలాపాదులు.

(౩) అనుభావము:—స్థాయిభావముచేఁ గలిగి దానిని దేలియఁ బఱుచునది అనుభావ మనఁబడును. రతికి కటాక్షభ్రూచిత్తే పాదు లనుభావములు. ఇవి నాయికకు నాయకవిషయమున రతీచేతఁ గలిగి నాయికామనోగత మగునట్టి యారతిని దేలియఁబఱుచుచున్నవి.

(౪) సాత్వికభావములు:— పరుల సుఖదుఃఖాదులను విచారింపఁగా సత్వగుణముచేతఁ గలిగెడు సునోభావములు సాత్వికభావములు. స్తోభము, ప్రళయము, అశ్రువు, స్వేదము, వైస్వర్యము, రోమాంచము, కంపము, వైవర్ణ్యము, అనానానిమిదియు సాత్వికభావములు. రాగభయాదులచే దేహము చలించుకుండుట స్తోభము; సుఖదుఃఖాదులచేఁ బరవశత్వము పొందుట ప్రళయము; హర్షరోషాదులచేఁ గన్నుల నీరు వచ్చుట అశ్రువు; రతిశ్రమాదులచేఁ బుట్టుచెమట స్వేదము; ఈర్ష్యారోషాదులచేఁ గద్గదస్వరము కలుగుట వైస్వర్యము; సుఖాధిక్యాదులచే శరీరము గగురుపొడుచుట రోమాంచము; రోషభయాదులచేఁ బుట్టు నడఁకు కంపము; రోషవిషాదాదులచేఁ మిగిలిన వెలవెలపోవుట వైవర్ణ్యము.

(౫) సంఘాతిభావములు:— స్థాయిభావమునకు నలుప్రక్కలను సంచరించి కానిని నృద్ధి పొందించుచు రసాత్పత్తికి సహాయము లైన నిర్వేదాదులు సంఘాతిభావములు. నిర్వేదము, శ్రమము, దైన్యము, జాడ్యము, గ్లాని, త్రాసము, శంక, ఆర్తి, రోషము, గర్వము, అవేగము, ధృతి, స్మృతి, చావలము, ఉగ్రత, అవహిత్త, త్రివ, వీషాణము, మదము, బొత్తుకము, మతి, నిద్ర, మోహము, బోధము, మృతి, ముదము, ఆస్పృశ్యము, వితిర్కము, సుప్తి, అనూయ, చింత, ఉన్మాదము, అశస్కృతి, అను ముప్పనిమూడును సంఘాతిభావములు. వీనికి సృజితసాత్వికభావములనియు పేరు గలదు. ఈర్ష్య, తత్వజ్ఞానము మొదలయినవానిచేఁ గలుగు హేయత్వబుద్ధి నిర్వేదము; సురతము, మోర్లగమనము మొదలయినవానిచేఁ గలుగుభేదము శ్రమము; విరహము దార్శిన్యము మొదలగువానిచేఁ గలుగుదురివస్థ దైన్యము; బుద్ధినిష్ఠదర్శనాదులవలన తిర్తన్యమును తెలిసికొనలేకుండుట జాడ్యము

(జడత); సుకతాయూసాదులచే గలిగెడుబలహీనత గ్లాని; మనస్తాపాదులచే గలుగు హృదయసంక్షోభము త్రాసము; దుర్ణయాదులచేత కీడు మూడు నేమో యనువిచారము శంక; హృదయతాపము వలన గలిగిన శరీరీషిడ ఆర్తి (వ్యాధి); అవమానతాపక్షేపాదులవలన గలుగు రోషము అనుర్వము; విశ్వర్యము బలము కలిసిత మొదలైనవాని వలన తనయందు గలుగు సర్వోత్కృష్టబుద్ధి గర్వము; ఇష్టానిష్ట ప్రాప్తిచే గలుగు తొట్రుపాటు ఆవేగము; జ్ఞానశక్త్యాదుల వలన గలుగు నిస్పృహత్వము ధృతి; పూర్వ మనుభూతమైన విషయము జ్ఞాప్తికి వచ్చుట స్మృతి; రాగద్వేషాదుల వలన పనులు తాటు మాటుగా జేయుట చాపలము; అపరాధము రోషము దౌర్జన్యము లోనగువానిచే గలుగునిర్దయత్వ ముగ్రత; గౌరవము కౌటిల్యము మొదలయిన వానిచే హర్షాద్యాకార గోపనము చేయుట యవహిత; స్తుతిరత్యాదులచే గలుగు మనస్సంకోచము త్రప (వీడ); అపరాధము, ధనహీని మొదలయిన వానిచేత నేమియు తోచక మనస్సులో పుట్టెడు వ్యసనము విషాదము; సురాపానము మొదలయినవానిచేత గలిగిన హర్షమోహముల యతిశయము మదము; ప్రియస్మరణాదులచేత కాలవిలంబము సహింసలేకుండుట ఔత్సుక్యము; శాస్త్రచింతనాదులచేత గలిగెడి ధుర్ధనిర్ణయజ్ఞానము మతి; చింత బడలిక మొదలయిన వానిచేత మనోవ్యాపారముడుగుట నిద్ర; భయ దుఃఖాదులచే గలుగు మూర్ఛ మోహము; నిద్ర లేకపోవుట వలన గలిగెడి యింద్రియ ప్రకాశము బోధము; మరణ ప్రయత్నము మృతి; ఉత్సాహాదులచే గలుగుమనఃప్రసాదముముదము (హర్షము); గర్భాదుల వలన గలుగు మంద ప్రయత్నము ఆలస్యము; సాధక బాధక విచారము వితర్కము; నిద్రాతిశయము నుప్తి; దౌర్జన్యాదుల

చేత పరోత్కర్షము సహింపలేమి అనూయ; ఇష్టవస్తువు లభింపక పోవుట మొదలయినవానిచేతఁ గలుగు వగపు చింత; ప్రియవియోగము, ధననాశనము మొదలయిన వానిచేత చేతనాచేతనముల యందు సమానముగా ప్రవర్తించుట యున్మాదము; మోహ దుఃఖాదులచేతఁ గలిగెడి యావేశము అపస్మృతి (అవస్థారము).

వృత్తులు.

౧. కైశికి, ఆరభటి, భారతి, సాత్వతి, అని యర్థనంబంధములగు కావ్యవృత్తులు నాలుగు.

(౧) కైశికి—మృదువయి తేలికైన యర్థరచన కైశికి. దీనిని శృంగార కరుణారసములయం దుపయోగించవలెను.

(౨) ఆరభటి—కఠినమై తీక్షణమయిన యర్థరచన యారభటి. దీనిని రాద్ర బీభత్సరసములయం దుపయోగించవలెను.

(౩) భారతి—ఈషత్ప్రౌఢ మయిన యర్థరచన భారతి. దీనిని హాస్యశాంతాదుభృతి రసములయం దుపయోగించవలెను.

(౪) సాత్వతి—ఈష తోమల మైన యర్థరచన సాత్వతి. దీనిని వీర భయానక రసములయం దుపయోగించవలెను.

రీతులు.

౧. మాధుర్యాదిగుణములతో గూడిన పదములకూర్పు రీతి యనఁబడును. వైదర్భి, గౌడి, పాంచాలి, అని రీతులు మూడు.

(౧) వైదర్భి—బంధపారుచ్యమును, పదకాతన్యమును, దీర్ఘ సమాసములును, లేనిది వైదర్భి.

(౧) గాడి—బంధపారువ్యమును, దీర్ఘ సమాసములును, గలది గాడి.

(3) పాంచాలి—కొంతవఱకు పయిరెండురీతుల నుండునది పాంచాలి.

పా క ము లు.

౧. అర్థగాఢీర్షము పాక మనఁబడును ద్రాక్షాపాకము, నారికేళపాకము, అని పాకములు రెండువిధములు.

(౧) ద్రాక్షాపాకము—పయిని లోపలను స్పష్టముగా తెలియు చున్నరసము గలది ద్రాక్షాపాకము.

(౨) నారికేళపాకము—స్పష్టముగా బోధపడని గూఢమైన రసము లోపలఁ గలది నారికేళపాకము.

శ య్య.

౧ పదము లొకదానితో నొకటి మనోహరముగా చేగుట శయ్య యనఁబడును.—రతివతివో చెలువున భారతివతివో మతి.

అలంకారములు.

౧. కావ్యమునకు శోభను దెచ్చెడిధర్మము అలంకారములు. అవి శబ్దాలంకారములు, అర్థాలంకారములు, అని రెండువిధములు.

శబ్దాలంకారములు.

౧. శబ్దరూపము లయిన అనుప్రాసము, యమకము, ముక్త పదగ్రస్తము, మొదలయినవి శబ్దాలంకారములు.

౨. వృత్త్యనుప్రాసము, ఛేదానుప్రాసము, లాటానుప్రాసము, అని యనుప్రాసములు మూడువిధములు.

(౧) వృత్త్యనుప్రాసము—సంఖ్యానియమము లేక యొకటి రెండు మూడక్షరములు మరల మరల జెప్పబడినచో వృత్త్యనుప్రాస మగును.—విపత్తశిక్షణవిపత్తణుఁ డగు నాధరాధ్యక్షుఁడు దక్షుఁ డయి విపత్తులను శిక్షించెను.

(౨) ఛేదానుప్రాసము—ఎడ తెగక రెండేసి యక్షరములు మరల మరల వచ్చినచో ఛేదానుప్రాస మగును—త్రిపురసంహారు హరు మనమనసులలో దలంతము.

(౩) లాటానుప్రాసము—ఒక్కయర్థము గలపదములను తాత్పర్యభేదము కలుగునట్లు మరల మరల జెప్పినచో లాటానుప్రాస మగును.—పరోపకారము చేసెడి వానిహస్తములు హస్తములు, అట్టి వానిజన్మము జన్మము.

౩. వచ్చినపదములనే యర్థభేదము కలుగునట్లుగా మరల బ్రయోగించినచో యనుక మగును. — అసైనికనికాయంబులోఁ గాయంబు గాయంబుకానివాఁడు లేడు.

౪. పెనుకవిడిచినపదమునే యవ్యవధానముగా మరల మరల గ్రహించుచు వచ్చినచో ముక్తపదగ్రస్త మగును. — ఆమెముఖము చంద్రునియందము చూపు; చూపుతూపులను మించును; మించును శరీరకాంతి తిరస్కరించును.

అర్థాలంకారములు.

౧. ఉపమ—ఉపమానమునకును, ఉపమేయమునకును, మనోహర మయిన సాదృశ్యము గలిగియున్న పక్షమున, ఉపమాలం

కార మగును. ఇది పూర్ణోపమయనియు, లుప్తోపమ యనియు, రెండు విధములు. ఉపమానము, ఉపమేయము, సాధారణధర్మము, ఉపమా వాచకము, ఈనాలుగును ప్రయోగింపఁబడినచో పూర్ణోపమ. — ఆమె ముఖము చంద్రునివలె నందముగ నున్నది. ఈనాలుగింటిలోఁ గొన్ని లోపించినయెడల లుప్తోపమ. — ఆమెముఖము చంద్రునివలె నున్నది. పోల్చుట కయి గ్రహించెడి గుణాధిక్యముగల చంద్రాదిక ముపమానము, వర్ణనీయ మయిన ముఖాదిక ముపమేయము, ఉపమా నోపమేయములకు సామాన్య మయిన అందము మొదలయినది సాధారణధర్మము, పోలికను తెలుపు చంద్రునివలె మొదలగునది యుపమా వాచకము.

౨. అనన్వయము — ఒకవస్తువునే యుపమానము గాను, ఉపమేయముగాను కూడఁ జెప్పట యనన్వయము. — ఆమెముఖమున కామెముఖమే సమానము.

౩. ఉపమేయోపమ — ఉపమానము నుపమేయముగాను, ఉపమేయము నుపమానముగాను మార్చివర్తించుట యుపమేయో పమ. — ఆమెముఖమునకుఁ జంద్రుఁడు సాటి; చంద్రున కామెముఖము సాటి.

౪. ప్రతీపము — ప్రసిద్ధోపమానమున కుపమేయత్వము కల్పించుట ప్రతీపము. — ఆమెముఖముతోఁ జంద్రుఁడు సమానుఁడు.

౫. రూపకము — ఒకవస్తువునందు మఱియొకవస్తుత్వ మారో పించుట రూపకము. — ఆమెముఖచంద్రబింబము కళంకములేక యొప్పు చున్నది.

౬. ఉల్లేఖము — ఒకవస్తు వాయాగుణములనుబట్టి యొక నిచే ననేకవస్తువులుగాఁ జెప్పఁబడినను, అనేకులచే ననేకవస్తువులుగాఁ

జెప్పబడినను ఉల్లేఖము. — నేనా రాజును దానమున కర్జునిగాను, కీర్తిని నర్జునునిగాను, బుద్ధిని బృహస్పతినిగాను, సత్యమున హరిశ్చంద్రునిగాను, తలచెదను. అతనిని స్త్రీలు మనస్కధునిగాను, యాచకులు కల్పవృక్షముగాను, శత్రువులు యమునిగాను, భావింతురు.

౭. స్మృతిమంతము — ఉపమానోపమేయములలో నొకదానిని జూచినప్పుడు మఱియొకటి స్మరణకు వచ్చుట స్మృతిమంతము. — పూర్ణమాచంద్రబింబమును జూచినప్పుడెల్ల నా కామిముఖము స్మరణకు వచ్చుచుండును.

౮. భాంతిమంతము — చికవస్తువునం దన్యవస్తుభ్రమ కలిగినవైడల భాంతిమంతము. — తుష్కాద యామెముఖము పద్మమని త్రాల వచ్చుచున్నది.

౯. అపహ్నవము — వర్జ్యమైన వస్తువును మఱుగుపఱచి దానిని మఱియొకవస్తువునుగా నిర్ణయించుట అపహ్నవము. — ఆ కనబడునది యామె మోముకాదు; కేవలపూర్ణమాచంద్రబింబము.

౧౦. ఉత్ప్రేక్ష — అన్యవస్తువులతోడి గుణాదిసంబంధమును బట్టి యొకవస్తువుయొక్క ప్రసిద్ధగుణాదులకు విశేష తాత్పర్యమును కల్పించుట యుత్ప్రేక్ష. — పద్మము నీచరణైక్యమును పొందుటకోయన నీటిలో తవన్ముచేయుచున్నది.

౧౧. అతిశయోక్తి — సంబంధము లేనిదే యున్నట్టుగాని, సంబంధమున్నను లేనట్టుకాని వర్ణించుట అతిశయోక్తి. — అపట్టణమునందలి మేడలు చంద్రబింబమును స్పృశించుచున్నవి; నీవు దాతవయి యుండగా కల్పవృక్షముల నెవ్వడు నాదరింపకున్నాడు.

౧౨. తుల్యయోగిత—ప్రకృతములకుఁ గాని, అప్రకృతములకుఁ గాని యేకధర్మములు జెప్పట తుల్యయోగిత—చంద్రోదయముకాగానే పద్మములును జారిణులముఖపద్మములును కూడ ముడుచుకొనిపోవుచున్నది; నీశరీరమార్గము చూడఁగా మాలతీ పుష్పమునందును పల్లవములందునుగూడ కాత్మస్యము, రోచుచున్నది.

౧౩. దీపకము—ఉపహానోపమేయముల కేకధర్మమును జెప్పట దీపకము.—ఘటముచే నేనుఁగును, ప్రతాపముచే రాజును ప్రకాశింతురు.

౧౪. ప్రతివస్తూపము—ఒక్క సామాన్యధర్మమును రెండు వాక్యములయందు భిన్నపదములచేఁ జెప్పట ప్రతివస్తూపము.—సూర్యుఁడు తాపముచే రాజిల్లును; శూన్యఁడు చాపముచే శోభిల్లును.

౧౫. దృష్టాంతము—రెండు వాక్యములయందు భిన్నధర్మములను భిన్నపదములతోఁ జెప్పట దృష్టాంతము—ఒరాజా! లోకములో నీవేకేర్తిమంతుఁడవు. చంద్రుఁడే అంతిమంతుఁడు.

౧౬. నిదర్శన—సమానము అయిన వాక్యార్థముల కేక్యమాగోపించుట నిదర్శన.—చాతకు సారవ్యము లేకపోవుట చంద్రునకుఁ గళంకము లేకపోవుటయే.

౧౭. సందేహము—సాధారణధర్మముచే రెండువస్తువులలో నిదియో యదియో యి సంగత్యము దోచినయెడల సందేహము.—అతఁ డింద్రుఁడో చంద్రుఁడో.

౧౮. వ్యతిరేకము—ఉపహానోపమేయములకు విరుద్ధధర్మములను జెప్పినయెడల వ్యతిరేకము.—సత్పురుషులు బర్హతములవలె మహోన్నతులు; అయినను వారు ప్రకృతికోమలులు.

౧౯. సహోక్తి—సహాధ్యము (తోడ) ను జనరంజకముగా నుప

యోగించినయెడల సహాక్షి. — అతనికీర్తి శత్రువులతోడఁగూడ దిగంతములకుఁ బోవుచున్నది.

౨౦. వినోక్తి — ఒకవస్తువు లేకపోవుటవలన నర్జ్యము రమ్యమగునని కాని, నింద్య మగుననికాని, చెప్పినయెడల వినోక్తి — ఓరాజా! నీసభ దుష్టులు లేకపోవుటచేఁ బ్రకాశించుచున్నది; విద్య హృద్యయైనను వినయము లేకపోవుటచే సావద్య యగుచున్నది.

౨౧. పరికరము — సాభిప్రాయవిశేషణ మున్నయెడల పరికరము. — హిమాంతుని శిరస్సున ధరించిన శివుఁడు నాతాపమును పోఁగొట్టునుగాక!

౨౨. పరికరాంకురము — సాభిప్రాయవిశేష్య మున్నయెడల పరికరాంకురము. — దేవుఁడైన చతుర్భుజుఁడు నాకుఁ బురుషార్థచతుష్టయము నిచ్చునుగాక!

౨౩. శ్లేషము — ఒకవాక్యమున కనేకార్థములు కలుగునట్లు చెప్పుట శ్లేషము. — పద్మాకర మూర్ధికాకంకణాదులచే శోభిల్లుచున్నది.

౨౪. అప్రస్తుతప్రశంస — ప్రస్తుతవిషయమున కనుకూలించునట్లుగా అప్రస్తుతవిషయమును ప్రశంసించుట యప్రస్తుతప్రశంస — ఇంద్రునిఁదక్క మఱియొక్కనిని యాచింపని యాచాశకపక్షియే పక్షులలోనెల్ల సుకృతి.

౨౫. ప్రస్తుతాంకురము — ఒక ప్రస్తుతవిషయమే ద్యోతకమగునట్లుగా మఱియొక ప్రస్తుతవిషయమును వర్ణించుట ప్రస్తుతాంకురము. దీనినే యన్యూపదేశ మందురు. — ఓభృంగమా! చక్కని మాలతీకుసుమమును విడిచి కంటకములతోఁగూడిన మొగలివూపు మీఁదికిఁ బోయెదవేమి!

౨౬. వ్యాజస్తుతి.— చేసెడునింద వ్యాజముచేత స్తుతియే
యైనవక్షమున వ్యాజస్తుతి— ఓగలగా! నీవు నుహాపాపులను స్వర్గ
మునకుఁ బంపుచున్నావు. నీకు వివేక మెక్కడను?

౨౭. వ్యాజనింద.— చేసెడిస్తుతి వ్యాజముచేత నిందయైనచో
వ్యాజనింద — ఓనుందరీ ! నీవు మంచిదానవు. నాపెనిమిటిని
బిలువబోయి నానిమిత్త మయి యాతని సఖిత్వ దంతత్వములకు
లోనయి శ్రమనొంది వచ్చితివికదా?

౨౮. ఆక్షేపము.—తన యభిమతమును స్పష్టముగాఁ జెప్పక,
ఆక్షేపణపూర్వకముగా తనకిష్టము లేనివానినే విధించుచు మఱియొక
విధముగా తనయభిమతమును గమ్యముగాఁ జెప్పట యాక్షేపము.—
ఓనాథా! నాకు చింతలేదు. నన్ను విడిచిపెట్టి నీమనసు వచ్చిన
చోటికే పొమ్ము. నేనక్కడనే మరలపుట్టి నీపాదసేవ చేసెదను.

౨౯. విరోధాభాసము.— రెండువాక్యము లన్యోన్యవిరుద్ధార్థ
ములుగాఁ గనఁబడుచున్నను, అర్థాంతరముచేత విరోధము లేకుండఁ
జెప్పట విరోధాభాసము.— ఆరాజా నీతిమంతుఁ డయ్య ననీతిని
ప్రజాపాలనము చేసెను.

౩౦. విభావన.— కారణములేక కార్యము పుట్టినట్లు చెప్పినను
విరుద్ధకారణము వలనఁ గార్యము పుట్టినట్లు చెప్పినను విభావన —
ఓకాంతా! నీపాదములు లక్తుకపెట్టక పోయినను నెట్టి సగుచున్నవి.
పతి నెడబాసిననన్న శీతాంశుకిరణములే సంతాపపెట్టుచున్నవి.

౩౧. విశేషోక్తి.—సంపూర్ణమయిన కారణమున్నను కార్యము
పుట్ట లేదని చెప్పట విశేషోక్తి.— ఆమె హృదయములో స్మరదీపము
పూర్ణముగా వెలుగుచున్నను స్నేహ మావంతియు తగ్గలేదు.

౩౨. అసంగతి.— కారణ మొకచోటఁ గలుగఁగాఁ గార్యము

మఱియుక వోటఁ గలిగినదని చెప్పుట యసంగతి. — విషపానము మేఘములు చేయఁగా విరహిణీస్త్రీలు మూగ్ధు నొందుచున్నారు.

33. విషమము — ఒకదాని కొకటి తగనిట పంప్రాప్త మయిన దని చెప్పినను, కోరినదానికంటె వినుద్ధఫలము సంభవించినదని చెప్పినను, విషమము — అపుష్పకోమలి యెక్కడ ? ఇటువంటి దుర్వార మదనజ్వర మెక్కడ ? ఎటుక బుట్టకొఱికి యాహారమును పొందఁగోరి పాముచే భక్షింపఁబడియె.

34. చిత్రము — తాను కోరెడుఫలమునకు విపరీత మయినవని చేయుచున్నట్లు వర్ణించినవో చిత్రము. — అతఁడు మహాోన్నతి పొందఁగోరి సమ్రత నభ్యసించుచున్నాఁడు.

35. అన్యోన్యము — రెండువస్తువుల కన్యోన్యోపకారమును వర్ణించిన యెడల సన్యోన్యము. — కవిచే రాజును రాజుచే కవియుఁ బ్రకాశింతురు. కంకణముచే హస్తమును హస్తముచే గంకణమును శోభిల్లుచున్నవి.

36. విశేషము — ఒకవస్తువునే యనేకస్థలములయందున్నట్లు వర్ణించుట విశేషము. — నాకు లోపలను వెలుపలను ముందును వెనుకను సర్వత్ర ప్రియుడే తోచుచున్నాఁడు.

37. కారణమాల — వరుసగా నొకదానికొకటి కారణములుగా కొన్నిసంగతులను వర్ణించుట కారణమాల. — నీతిచేత ధనమును, ధనముచేత వితరణమును, వితరణముచేత కీర్తియు, కీర్తిచేత స్వర్గమును కలుగును. సరకము పాపమువలనను, పాపము దారిద్ర్యమువలనను, దారిద్ర్యము దానహీనతవలనను సంభవించును గనుక దానపరుడవు కమ్ము.

38. సారము — పూర్వమునకంటె నుత్తరోత్తర ముత్కృ

ప్రముగా పరించినచో సారాలంకారము. — తేనె తియ్యనిది; అమృతము దానికంటెను తియ్యనిది; కవివాక్య మమృతముకంటెను మధురమయినది.

౩౬. యథాసంఖ్యము—క్రమసంఖ్య గలవానిని చరుసగాఁ గ్రమసంఖ్య గలవానితో నన్వయించునట్లు వర్ణించుట యథాసంఖ్యలంకారము. దీనినే క్రమాలంకార మందురు. —పుత్రులను మిత్రులను శత్రులను పాపింపుము భూపింపుము దూపింపుము.

౪౦. పరివృత్తి—ఒకదాని నిచ్చి మఱియొకదానిని పుచ్చుకొనుట పరివృత్తి. —రాజు లా నొక్క బాణమునువిడిచి శత్రువుల లక్ష్మీకటాక్షమును గ్రహించెను.

౪౧. పరిసంఖ్య—ఒకవస్తువు నొకచోట నిషేధించి మఱియొకచోట విధించినచో పరిసంఖ్య. —దీపములయందు స్నేహము యము కలిగినను కలుగునుగాక స్త్రీలహృదయములయందు కలుగదు.

౪౨. వికల్పము—తుల్యబలము గల రెండువిరోధము లైన కార్యములలో నేదైననొకటి చేయవలెననుటవికల్పము. —నీవు తలనైనను ధనువు నైనను వంచుకొని నీశత్రువువద్దకు పోనలెను.

౪౩. సముచ్చయము— ఒక్క కార్యమున కొక్క కారణము చాలియుండఁగా ననేక కారణములను జెప్పట సముచ్చయము. —ఆణి మదమునకు కులమును రూపమును నయస్సును విద్యయు ధనమును హేతువు లయినవి.

౪౪. సమాధి— ఆరంభించిన కార్యమునకు మఱియొక కారణముచే సౌలభ్యము కలిగినయెడల సమాధి—అసలే జారస్త్రీ బాలులు నెడలఁ దలఁచి యుండెను, ఇంతలో నూర్కుడును గ్రుంకెను.

౪౧. కావ్యార్థాపత్తి—ఒకయుత్కృష్టవస్తువే సాధింపఁబడుచున్నప్పుడు సామాన్యవస్తువును సాధించుట యెంతని చెప్పినచో కావ్యార్థాపత్తి.—నీలంబయ్యచేత చంద్రుడే జయింపఁబడుచుండఁగా నితఁ పద్మములు జయింపఁబడుటెంత?

౪౨. కావ్యలింగము—సమర్థనీయ మయిన కార్యమును కారణ వాక్యముచే సాధించుట కావ్యలింగము. — నాకుసన్నులలో ఫాలలో చనుఁ దున్నాఁడుగనక నేను మస్మధుని జయించితిని.

౪౩. అర్థాంతరన్యాసము — విశేషముజెప్పి దానిని సాధించుట కయి సామాన్యమును తెచ్చుకొన్నను, సామాన్యమును జెప్పి దానిని సాధించుట కయి విశేషము దెచ్చుకొన్నను అర్థాంతరన్యాసము — రామకార్యమునకై హనుమంతుఁడు సముద్రమును దాఁటెను; మహాత్ములకు దుష్కర మేది? మహాత్ములఁ జేరి యల్పులును గౌరవ మొందుదురా? పుష్పమునుగూడి దారము తలకెక్కదా?

౪౪. ప్రౌఢోక్తి—క్రియాధిక్యమున కయి హేతువునందు హేతువు కల్పించినచో ప్రౌఢోక్తి — ఆమెశిరోజములు యమునా తీరతమామవల్లికలవలె నీలముగా నున్నవి.

౪౫. సంభావన—ఈలాగున నయినపక్షమునఁ బ్రకృతకార్య సిద్ధి యగునని యూహించినచో సంభావన.—వర్ణించెడువాఁడు శేషుఁడయ్యెనా నీగుణములను పూర్ణముగా వర్ణింపఁగలుగును.

౪౬. మిథ్యాధ్యవసితీ — ఒకదానికి మిథ్యాత్వమును నూచించుట కయి మఱియొక మిథ్యాభూత మయినదానిని కల్పించుట మిథ్యాధ్యవసితీ. — ఆకాశపుష్పమాలను ధరింపఁ గలిగిన వాఁడు వేశ్యను వశ్యనుగాఁ జేసికొఁగలుగును.

గీ.౧. బ్రహ్మణము—యత్నములేకుండు కొరిన కార్యము
సిద్ధించినచోఁ బ్రహ్మణము—తాను పెదకవలెనన్నతీగె కాళ్ళనే
చుట్టుకొనెను.

గీ.౨. విషాదసము—ఈప్రతిభాస్థితికియి ప్రయత్నించు చుం
డఁగా తద్విరుద్ధఫలము గలిగినచో విషాదసము—దీప మెగసనద్రో
యుట కయి చేయు పెట్టఁగానే దీప మాటిపోయెను.

గీ.౩. అవజ్ఞ—అధికాశ్రయమును పొందినను, అధిక ఫలము
లభింపలేదని చెప్పట యవజ్ఞ—బొక్కెన సముద్రమున మునిగినను
కుండాడునీటినే తెచ్చుచున్నది.

గీ.౪. లేశము—అనుకూల్యమునుబట్టి దోషమును గుణమునుగాఁ
జెప్పినను, ప్రాతికూల్యమునుబట్టి గుణమును దోషమునుగాఁ జెప్పి
నను, లేశాలంకారము.—ఓచిలుకా! స్వచ్ఛందవిహారముగల తక్కిన
పక్షులకులేని వాఙ్మధుర్యము కలుగఁబట్టికదా నీకు వంజర బంధనము
కలిగినది?

గీ.౫. తద్గుణము—తనగుణమును విడిచి యన్యగుణమును పొం
దుట తద్గుణము—అధరకాంతిచే నీముక్కు ముత్యము పద్మరాగ మణి
యగుచున్నది.

గీ.౬. అతద్గుణము — అన్య వస్తుగుణమును పొందుటకుఁ
దగిన కారణ ముండియుఁ బొందకపోవుట యతద్గుణము — ఓరాజా!
నీకీర్తిధానశ్రమచేత శివునికంటె మయినను దెలువగునుగాని నీశత్రుల
దుష్కీర్తి తెలుపుగాదు.

గీ.౭. అనగుణము—పూర్వము స్వతస్సిద్ధముగా నున్న గుణము
నకు మఱియొక వస్తువుచే గుణాధిక్యమును జెప్పట యనగుణము—

చెవులయందలి నీలోత్పలములు తృక్కుటాక్షలభిషేత నుడిగిత నై ల్యమును బొందుచున్నవి.

౧౮. మీలితము — గుణసామాన్యమానే భేదము లేనట్లు వర్ణించుట మీలితము — నీసహజారుణము లయిన చగణముల యందు లత్తకపూత కనబడనే కనబడదు.

౧౯. సామాన్యము — సాదృశ్యమచేత సహమానోపమేయములకు భేదము కనబడలేదని చెప్పినచో సామాన్యము — తామర కొలఁకులోఁ జొచ్చిన యానుముఖమే కనబడుచుండలేదు.

౨౦. లోకోక్తి — సామెతను చక్కఁగా నవర్చినచో లోకోక్తి — పాముకాళ్లు పామునకే తెలియును.

౨౧. వక్రోక్తి — శ్లేష కాకుస్వరాదులచే నన్వార్థము కల్పించుట వక్రోక్తి — ఓయింతీ! కాకులు కూయుచున్నవి యిప్పుడు పగలగునుజహం. ఓనాథా! కొఱనోము నోచిన నాకుఁ బగలు గాక స్నేహము లెట్లుఁబడును?

౨౨. స్వభావోక్తి — చక్కనిపదములచే ఐదువుల నున్నవి యున్నట్లు వర్ణించుట స్వభావోక్తి — అలేడి చెవులు నీక్కించి జెదరి జెదరి చూచుచు గొరిసెలతోఁ దల గోకుకొనుచున్నది.

౨౩. భావికము — భూతకాలము నందలికాని భవిష్యత్కాలమునందలికాని కథ లిప్పుడు చూచినట్టుగా జెప్పుట భావికము — రామ రావణ యుద్ధ కథఁ జదువుచో నాకుం బ్రాశ్చ్యక్షమగుఁగ కనబడుచున్నది.

౨౪. నిరుక్తి — యాగికార్థము గలశబ్దముల కరయవార్థము వలన సర్థాంతరకల్పన చేయుట నిరుక్తి — ఓవంద్రా! నుమ్మ బాధించుటవలననే నీదోషాకరత్వము తేటపడుచున్నది.

౬౫. ప్రతి పే ధము—ప్రసిద్ధి ముయిసస మేధము సనువదించి
వర్ణించుట ప్రతిపే ధము—పాశకుని ! ఇది స పి పాచికలతో నాడిన
జూదము కాదు, ఇప్పుడు నాడిన జూదముతో నాడడుజూదము
సుమీ.

నా య గా డి ల తి ణ ము.

౧. కావ్యనాటకాదులయందు వర్ణింపబడు ప్రధానపురుషుడు
నాయకుడనియు, ప్రధానస్త్రీ నాయిక యనియు, చెప్పబడుదురు.
ధీరోదాత్తుడు, ధీరోద్ధతుడు, ధీరశాలతుడు, ధీరలలితుడు, అని
కథానాయకులు నాలుగు తెగలవారు.

(౧) ధీరోదాత్తుడు—ధైర్యవంతుడును, అశ్మస్తుతి లేనివా
డును, కరుణాళుడును, సాత్త్వికుడును, గాంభీర్యశాలియు, గర్వరహి
తుడును, సత్త్విసంఘుడును, త్తమావలంబముడును, అయినవాడు
ధీరోదాత్తుడు.

(౨) ధీరోద్ధతుడు—శౌర్యశాలియు, కోశీశీలుడును, దర్ప
వంతుడును, అశ్మస్తుతిపర్యామణుడును, మూఝాపము, చపలుడును,
అగువాడు ధీరోద్ధతుడు.

(౩) ధీరశాలతుడు—ధీమంతుడును, శుచియు, అభిమానియు,
శమసమన్వితుడును, అగు బ్రాహ్మణుడు ధీరశాలతుడు.

(౪) ధీరలలితుడు—భోగలోలుడును, రూపవంతుడును,
కామభీరుడును, కామిని పరనశుడును, అగువాడు ధీరలలితుడు.

౨. శృంగారమునం దీనాయకులు నలుగురును దక్షిణుడు,
అనుకూలుడు, ధృష్టుడు, శత్రుడు, అని మరల నాలుగుభేదములు
కలవారుగా నున్నారు.

(౧) బహుకాంతలకు నమానప్రియుఁ డయినవాఁడు దక్షిణుఁడు ; (౨) ఏకభార్యానురక్తుఁ డైనవాఁ డనుకూలుఁడు ; (౩) తన జారత్వము బయలబడినను భయపడనివాఁడు ధృష్టుఁడు ; (౪) ఒక కాంతయందు మనస్సు గలవాఁ డయి మఱియొక కాంతయందు పలు కనురాగమును చూపుచు నప్రేయము చేయువాఁడు శత్రుఁడు.

౩. ఈనాయకులకు స్త్రీలను కూర్చుటలో సహాయులుగా నుండువారు విటుఁడు, వీరమర్దుఁడు, చేటుఁడు, విదూషకుఁడు అని నలుగురు.—నాయకానంధుటన కనుకూలమైన యేకవిద్య గలవాఁడు విటుఁడు ; (౧) నాయకుని కంటె కొంచెము హీనమైన గుణములు కలవాఁడయి కార్యమునకు సహాయుఁడుగా నుండువాఁడు వీరమర్దుఁడు ; (౨) నాయకానంధానమునం దనమానచాతుర్యము గలవాఁడు చేటుఁడు ; (౩) వికృతములైన యంగములచేతను మాటలచేతను వేషాదులచేతను నవ్వుపుట్టించి యుత్సాహముకలుగఁ జేయువాఁడు విదూషకుఁడు.

౪. స్వీయ, పరకీయ, సామాన్య, అని నాయకలు ముగ్గురు.—

(౧) ఉచితలజ్జయు, అర్జవమును, శీలమును, సౌందర్యమును, గలవ్యభార్య స్వీయ ; (౨) పరుసిభార్యయు వివాహము కాని కన్యయు పరకీయ ; (౩) వేశ్య సామాన్య.

౫. ఈనాయకలు ముగ్ధ, మధ్య ప్రాథ, అని మూడుభేదములు కలిగి యుండురు.—(౧) నూతనముగా యశావనమును పొందినదియు, అల్పరతమును గోరునదియు, ముగ్ధ ; (౨) యశావనమధ్యస్థమై రతాంతమునందు పరవశ యగునది మధ్య ; (౩) యశావనము ముదిరి యల్పలజ్జ గలదై సురతమునందు పురుషుని చొక్కించునది ప్రాథ.

౬. ధీర, అధీర, ధీరాధీర, అని మరల మధ్యయు ప్రాథయు

ము త్తైఱంగుల నుందురు. — (౧) సాపరాధుఁ డయిన భర్తను పరిహాసముగా నెత్తిపొడుచునది మధ్యధీర; (౨) కన్నుల నీరు పెట్టుకొని పరుషము లాడునది మధ్యాధీర; (౩) కన్నీటితో పక్రొత్తులను పలుకునది మధ్యధీరాధీర; (౪) భర్త యపరాధి యైనప్పు డాకారాదులచేత కోపము కనబడనీయక రతివేళయిం దలయుంచునది ప్రాథధీర; (౫) భర్తను రోషముచేత కొట్టునది ప్రాథాధీర; (౬) కోపముతో కుటిలవాక్యము లాడునది ప్రాథధీరాధీర.

2. ఈశ్వంగారనాయికలు స్వాధీనభర్తృక, వాసకసజ్జక, ఫిరహోత్క్రంతిత, విప్రలబ్ధ, ఖండిత, కలహంతరిత, ప్రోషితభర్తృక, అభిసారిక, అని యెనిమిది విధములఁ జెప్పబడుదురు. — (౧) తనకు భర్త వశుడై యున్నది స్వాధీనభర్తృక; (౨) ప్రియుని రాకవేచి శరీరమును గృహమును అలంకరించుకొనునది వాసకసజ్జక; (౩) పతివచ్చుట కాలస్యము చేయఁగా తాళలేక తహతహపడునది ఫిరహోత్క్రంతిత; (౪) సంకేతస్థలమునకుఁ బోయి నాథుఁడు లేకపోవుటచే భేదము నొందునది విప్రలబ్ధ; (౫) విభుఁడు పరస్త్రిని బొంది వేకువనుకాఁగా కోపించునది ఖండిత; (౬) భర్తను దూషించి పశ్చాత్తాపపడునది కలహంతరిత; (౭) భర్తవిదేశమునకుఁ బోఁగా వ్యధ చెందునది ప్రోషితభర్తృక; (౮) కాంతు ననుసరించి పోఁగోరునది అభిసారిక.

దృశ్యకావ్యములు.

ఈవఱకు శ్రవ్య (విసదగిన) కావ్యములనుగూర్చి చెప్పబడెనుగదా? దృశ్య (చూడఁదగిన) కావ్యము లను యింకొకతెగవి కలవు. దృశ్యకావ్యములకే రూపకము అని పేరు. నటులు రామకృష్ణాది

రూపములను తమయల దారోపించుకొని సటించుటచేత పీనికి రూప కిము లని పేరుకల్గినది.

నాటకము, ప్రబంధము, భాణము, ప్రహసనము, డీమము, వ్యంగ్యరూగము, సమపకారము, వీధి, అంకము, ఈహోస్పృగము, అని రూపకములు పది. వీనిలో నాటకము, ప్రకరణము, వ్యాయోగము, వీధి, అనుసవిమాత్ర మిప్పుడు తెనుగునం దున్నవి.

౧. నాటకమునందు కథ ప్రఖ్యాత మైనదిగా నుండవలెను ; నాయకుడు ధీరోదాత్తుడు ; శృంగారవీరరసములలో నేదైన నొకటి ప్రధానము ; అంకము లయిదు మొదలుకొని పదివఱకు నుండవలెను.

౨. రంగస్థలమునందు బ్రత్యక్షముగాఁ జూపబడెడి యొక్క నాటికి మించనినాయకు చరిత్ర మంకము. అంకములో దూరప్రయాణము, వధ, యుద్ధము, ముట్టడి, రాజ్యదేశాదులయుపద్రవము, భోజనము, స్నానము, మైత్రాత్ర, సురతము, చుంబనము, దంతక్షతనఖక్షతములు, నిద్ర, మొదలయినవి చూపబడఁగూడదు ; నిదూషకాది పాత్రములు నాలుగయి దుండవలెను ; అంకాంతమున పాత్రము లన్నియు నిష్క్రమింప వలెను.

౩. అంకమునందు జెప్పరాని కడచినకథనుగాని రాబోవు కథనుగాని సంగ్రహముగా మధ్య నీచపాత్రములచే జెప్పించునది విష్కంభము. కథ మధ్యపాత్రలచే జెప్పబడినచో శుద్ధవిష్కంభ మనియు, మధ్య నీచపాత్రములచే జెప్పబడినచో మిశ్రవిష్కంభ మనియు, చెప్పబడును.

౪. రెండంకముల మధ్యను నీచపాత్రములచే బ్రయోగింపఁ బడునది ప్రవేశక మనబడును.

గి. ప్రకరణమునందు కథ కవికల్పిత మయి, లోకానుపర్యవ
మున కాశ్రయమై యుండవలెను. నాయకుడు ధీరశూరుడై, వి
విప్రుడుగాగాని “జీజాడుగాగాని యుండవలెను. నాయక కుల
కాంతగాని, వేశ్యగా, ఉభయులుగాని యుండవలెను. నాయకుడ
ధర్మకానుములయందు దానక్తుడయి, అపాయములను గడచి
కార్యసిద్ధిని బొందవలెను, పదియంకము యుండవలెను.

ఁ. వ్యాయోగమునందు కథ ప్రఖ్యాతమై యొక్క నాడు
జరిగిన స్త్రీనిమిత్తము గానట్టి యుద్ధవిషయ మయినదిగా నుండవలెను ;
నాయకుడు ధీరోద్ధతుడు; ఏకాంకము.

2. వీధియందు కథ శృంగారసప్రధానమై కల్పిత మైనది;
నాయకుడు ధీరోద్ధతుడు; నాయక యనురాగముగల్గదైన పరస్త్రీ;
ఒకటిగాని రెండుగాని పాత్రములు గలయేకాంకము.

౩. ఇవిగాక పదునెనిమిదియుగూపకము లున్నను, నానిలో
నాటిక యొక్కటిమాత్రమే తెనుగునం దున్నది. నాటికయందు దంక
ములు నాలుగు; నాయకుడు ధీరలలితుడు; రసము శృంగారము;
స్త్రీపాత్రము లధికము; ప్రగల్భురాలైన జ్యేష్ఠభార్య యుండగా,
తదధీనురాలైన నాయకసంగమము కష్టముమీదగ బొందెడు కన్యక
నాయకగా నుండవలెను.

౪. రూపకములకు నాట్యము ప్రధానము. రూపకమునందు
వచ్చు స్త్రీపురుషులయొక్క యవస్థల సభిసయిగమట నాట్యము
ఆంగికము, వాచికము, సాత్వికము, ఆహార్యము, అని యభివ్యక్తము
చతుర్విధము. కర చరణాద్యంగములతో, జేయునది యాంగికము;
మాటలతో జూపునది వాచికము; మనోభావములను కనబఱుచు
నది సాత్వికము; వస్త్రాలంకారాదులచే నూచించునది ఆహార్యము.

క వి స మ యో షో లు

ఉన్నవానిని లేనట్లుగాని, లేనివాని నున్నట్లుగాని, అనేక స్థలములయందుండువాని నొక్కచోటనే యున్నట్లుగాని, వర్ణించుటకై ప్రాచీనకవు లేర్పఱచుకొన్న నియమములు కవిసమయము లనఁబడును.

(౧) ఉన్నవానిని లేనట్లు వర్ణించుట — వసంత కాలమునందు జాజీ పుష్పించదనుట, చందనవృక్షములగుండు పుష్పఫలము లుండవనుట, అశోకవృక్షములగు కాయలుండవనుట, పద్మములు రాత్రియు కలువలు పగలును వికసించవనుట, కృష్ణపక్షమున వెన్నెలయు శుక్లపక్షమున చీకటియు లేవనుట, మొదలయినవి.

(౨) లేనివాని నున్నట్లు వర్ణించుట — సమస్త పర్వతములయందును స్వరరాక్షసులను వర్ణించుట, పర్వజలాశయములయందును హంసాదిక పక్షిసంచారమును జెప్పుట, నదీసముద్రముల యందు తామరపువ్వులును కలువలును ఉండు ననుట, రసాలచందనాది వృక్షములను తీరగలనుగాఁ జెప్పుట, నవ్వును కీర్తియు తెల్లఁగాను, కోపమును ప్రేమయు పరాక్రమమును ఎఱ్ఱగాను, అపకీర్తియు ఆకాశమును పాపమును నల్లఁగాను, ఉన్నట్లు చెప్పుట, రాత్రి చక్రవాకము తెడఁబాసి ప్రాశంకాలమున కలిసికొను ననుట, చకోరములు వెన్నెలలు త్రాగు ననుట, లక్ష్మి పద్మములయందును రాజ నేత్రములయందును వసించు ననుట, హంసకాలమున హంసలు మానస సరస్సునకు పోవుననుట, స్త్రీతన్నుటలన నశోకవృక్షమును— కల్లుమియుట వలన పొగడచెట్టును పూచుననుట, మన్మథతాపముచేత హృదయములును హారములును సగుల్లననుట, యువతీకటాక్షముల చేతను మదన

బాణములచేతను యువజన హృదయములు భేదిల్లు ననుట, మేఘము గర్జించునప్పుడు నెమల్లు నృత్యముచేయుననుట, మొదలయినవి.

(3) అనేక స్థలములయందు వాని నొక్కచోటనే వర్ణించుట—మలయ పర్వతమునందే మంచిగంధపు చెట్లుండు ననుట. వస్త్రములకును ఛత్రములకును పుష్పములకును తెలుపే చెప్పట, మేఘసముద్రములకు నలుపే చెప్పట, వసంతమునందే కోయిలలును వర్షాకాలమునందే నెమల్లును కూయుననుట, ఆకాశమూర్ధ్ధమునందే యున్నదనుట, మొదలయినవి.

నాల్గవ సంపుటము.

- 5 రసికజన మనోరంజనము
- 6 శుద్ధాంధభారత సంగ్రహము
- 7 అభాగ్యోపాఖ్యానము
- 8 వధిక విలాసము
- 9 జాన్ గిల్విన
- 10 సీతిదీపిక

స్త్రీల కుపయోగించు కథలు

అయిదవ సంపుటము.

- 1 సత్యవతీ చరిత్ర
- 2 చంద్రమతీ చరిత్ర
- 3 సత్యసంజీవిని
- 4 చమత్కార రత్నావళి
- 5 సతీమణి విజయము
- 6 సుమిత్ర చరిత్రము
- 7 రఘుదేవ రాజీయము
- 8 కురంగేశ్వర వర్తకచరిత్రము
- 9 కళావతీ పరిణయము
- 10 గయ్యాళిని సాధుచేయుట
- 11 చిత్రకేతు చరిత్రము
- 12 దానకేసరీ విలాసము
- 13 వైదర్భి విలాసము
- 14 భానుమతీ కళ్యాణము
- 15 సరసిజన మనోభిరామము
- 16 ధర్మకవచోపాఖ్యానము
- 17 కుమారద్వయ విలాసము
- 18 పద్మినీ ప్రభాకరము
- 19 మాలతీ మధుకరము

స్త్రీల కుపయోగించు పుస్తకములు

ఆరవ సంపుటము.

- 1 వ్యోరియామహారాజ్ఞచరిత్రము
- 2 సతీహితబోధిని
- 3 వత్స హిత సూచిని
- 4 స్త్రీ సీతిదీపిక
- 5 నత్యాద్రాపదీ సంవాదము
- 6 మాతృపూజ - పితృపూజ
- 6 సీతికథామంజరి ప్రథమభాగము
- 7 ,, ద్వితీయ భాగము
- 8 దేహరోగ్య ధర్మబోధిని
- ఉ వ న్యా స ము లు

ఏడవ సంపుటము.

- 1 జన్మాంతరము
- 2 అతిశాల్యవివాహము
- 3 విగ్రహారాధనము
- 4 ఈశ్వరదత్త పుస్తకములు
- 5 ఈశ్వరోపాసనము
- 6 ప్రార్థన
- 7 మానుషధర్మము
- 8 విద్యాధికుల ధర్మములు
- 9 జీవితముయొక్క పరమార్థము
దానిని పొందు మార్గము
- 10 వైరాగ్యము
- 11 విద్యాధురీణుల యర్హ
కృత్యములు
- 12 వర్ణము
- 13 హిందూమతములు

ఏడవ సంపుటము.

- 14 స్వయంకృషి
- 15 సకాయకష్టకర్మలు
- 16 వేశ్యకాంతల ఉపన్యాసములు
- 17 ఐకమత్యము
- 18 దానములు
- 19 స్త్రీ పునర్వివాహ చరిత్రము
- 20 స్త్రీ పునర్వివాహ విషయకోపన్యాసము
- 21 స్త్రీ పునర్వివాహ విషయక ప్రథమవిజ్ఞాపనము
- 22 స్త్రీ పునర్వివాహ విషయక ద్వితీయవిజ్ఞాపనము
- 23 స్త్రీ పునర్వివాహ శాస్త్ర సంగ్రహము
- 24 స్త్రీ పునర్వివాహ భూతనర్త మానసితులు

ఉపన్యాసములు - జీవచరిత్రలు

ఎనిమిదవ సంపుటము.

- 1 దేశీయమహాసభ, దానియుద్దేశము
- 2 స్వదేశసంస్థాన చరిత్రాదులు
- 3 విగ్రహతంత్ర విమర్శనము
- 4 ఉపన్యాసమంజరి

పుస్తకములు పరియువారు :-

కార్యదర్శి - హితకారిణి సమాజము,

రాజమహేంద్రవరము

అని వ్రాసిన బడయగలరు.

ఎనిమిదవ సంపుటము.

- 5 వివేకవర్ణి మొదటి భాగము
- 6 ,, రెండవ భాగము
- 7 ,, మూడవ భాగము
- 8 శంకరాచార్యులు
- 9 బసవరాజు గవరాజుగారి జీవచరిత్రము

సాహిత్య గ్రంథములు

తొమ్మిదవ సంపుటము.

- 1 సంగ్రహ వ్యాకరణము
- 2 కావ్యసంగ్రహము
- 3 అలంకార సంగ్రహము
- 4 నీతిచంద్రిక - విగ్రహము
- 5 నీతిచంద్రిక - సంధి
- 6 తర్కసంగ్రహము
- 7 సత్యవాదిని
- 8 ఉత్తమస్త్రీ చరిత్రములు
- 9 జీసస్ చరిత్ర

పదియవ సంపుటము.

పూర్వాంధ్రకవులు

పదునొకండవ సంపుటము.

1. మధ్యకాలపు కవులు
2. ఆధునిక కవులు

పండ్రెండవ సంపుటము.

స్త్రీయచరిత్ర (పంతులుగారిది)